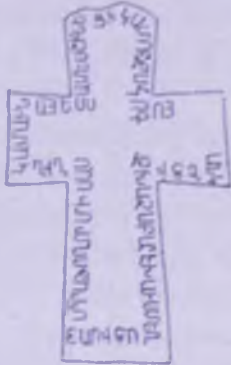

ՖԻՈԼԵՏՈՎՈ

«Երփներանգ ծաղկով զարդարեալ, ծաղկածին և անտառախիտ լեռանքը շրջապատեալ» (այսպէս է նկարագրում գյուղը Զալալյանցը (հատ. Բ. 105): Այն լքվել-ամայացել է հետագա դարերում և վերաբնակեցվել 1840-ական թվականներին հայերի և հոգեմարտ ռուսների կողմից:

983. ԹԵՎԱԿՈՐ ԽԱՉՔԱՐ. Եգրանիստերին (XIII դ.).

ԿԱՄԱԽՆ ԱՅ ԵՍ՝ ՍԱՍՆԵՍ, ՇԻՆԵՑԻ ԶԿԱՄՈՒՐԶՍ
[ԿԱՍՆ] ԶՈԳՈՅ ԻՄՈՅ, ԿՂԱՆԿՆԵՑԻ ԶԽԱՉՍ ԲԱՐԷ-
ԽԱԽՍ ՄԵՂԱՑ ԻՄՈՑ: ՏՐ ԱԾ ՈՂՈՐՄԻ ՍԱՍՆԻՆ:

Ծանոթ. Հյուսիսային Հայաստանում, Մեծավանից մինչև հարավային Արցախ, տարածված են IV-XVII դդ. թևավոր խաչեր, որոնց մի մասը՝ կաղնի ծառերի տակ, իբրև երբեմնի բնապաշտության ու քրիստոնեության «հաշտության խորհրդանիշ»: Սասնայի խաչքարը ևս կաղնիների միջավայրում է, գյուղից 2 կմ արևելք, «Շավոռլո» բլրի պատմական գերեզմանոցում, ուր դեռևս պահպանվում են մի շարք խաչքարեր, տապանաքարեր ու դատարկ պատվանդաններ (X-XVII դդ.): Իսկ թե որտեղ է եղել կամուրջը, ստույգ հայտնի չէ, թեև պարզ է, որ այն պետք է լիներ գյուղամերձ գետի վրա:

ՍՏԵՓԱՆԱՎԱՆԻ ԵՆԹԱՇՐԶԱՆ

Շրջանի ճարտարապետական հուշարձաններն իրենց ժամանակագրական բնութագրով չափազանց ինքնատիպ են և դրանով իսկ կարևոր տեղ ունեն հայ մշակույթի պատմության մեջ: Այստեղ չկան այնպիսի հռչակավոր և մեծափարթամ վանական հաստատություններ, ինչպիսիք են Սանահնի ու Հաղբատի վանքերը իրենց շքեղ ու երևելի ճարտարապետությամբ ու արվեստով, չկան նաև Օծունի եկեղեցու նման մեծարված կամ Հռոմայրի, Քոբայրի ու Խորակերտի վանքերի նման ավանդապատումներով հռչակված հաստատություններ: Այս շրջանի եկեղեցիներն ու կամուրջները, բերդերն ու հասարակական տարաբնույթ շենքերը կառուցող անձինք մնացել են մեծ մասամբ անհայտ՝ չնայած նրանք կերտել են ճարտարապետական մեծագործ ստեղծագործություններ, որոնք մնացել են որպես տեղական փոքրիկ շրջանակի կարիքները բավարարող հոգևոր հաստատություններ: Սակայն, բոլոր դեպքերում, Հայաստանի աշխարհագրական այս հատվածում առավել քան որևէ տեղ ներկայացված են վաղ քրիստոնեական ճարտարապետության առանձնահատուկ հորինվածքները, որոնք, որոշ հետազոտողների կարծիքով, առանց լուրջ հիմնավորման, հաճախ թվագրվել են սխալ: Ա. Մանուչարյանի վստահ ենթադրությամբ, այդօրինակ շինություններից են մեկ կողմանի

ավանդատնով եկեղեցիները Կուրբանում, Վարդաբլուր տանող ճանապարհին (Ս. զևորգ), Գյուլագարակում (Տորմակ), Ստեփանավանում (Չիչմանիս), որոնք V դարում⁹⁶ և առավել ևս VI դարում⁹⁷ կառուցվել չէին կարող: Դրանք առաջին եկեղեցական շենքերն էին, որոնք հողերի ծառայության պահանջներից թելադրված օժանդակվում էին ամանձին հավելվածներով, ավանդատներով:⁹⁸

Երկրորդ խումբն են կազմում Դ-ձև բազիլիկները (Վարդաբլուր՝ Զգրաշեն, Սվերդլով),⁹⁹ որոնք զարգացման հաջորդ աստիճանն են և որպես եկեղեցաշինության ամենասկզբնական տեսակներ IV դարի առաջին տասնամյակներից ավելի ուշ թվագրվել չեն կարող: Այս ամանձնահատկությունները խիստ բնորոշ ժամանակագրական հատկանիշներ են մասնավորապես IV դարի համար և պետք է հիմք դառնան IV և V դդ. տարբերությունը տեսնելու և հավաստելու համար:

V դարում, երբ մեծ տարածում ստացավ գմբեթը, նման թաղածածկ շենքերի կառուցումը բացառվում էր: Գմբեթը և խաչաձև հատակագծով հորինվածքները, ըստ սկզբնաղբյուրների, մշակվեցին տակավին IV դարում և ամբողջ դարի ընթացքում, հավանաբար կառուցվել են ոչ մեծ չափերով (Շաղատ, Արթիկի Ս. Աստվածածին, ուր խաչաձև կենտրոնագմբեթ հորինվածքը համատեղված է արտաքին սրահի հետ):

Սույն իրողությունները վկայում են այս տարածքում վաղագույն շրջանում քրիստոնեության հաղթականորեն տարածման և դավանական նոր պահանջների համաձայն պաշտածուներին ճարտարապետության նորովի սկզբունքների մշակման ու կիրառման մասին:

Ստեփանավանի շրջանը հարուստ է նաև քաղաքացիական շինություններով (Վարդաբլուրի ամրոցը, Լոռի բերդը, կամուրջներ և այլն):

Ստեփանավանի և Աշոցքի շրջաններից սույն պրակի մեջ մտել են 90 վիմագիր արձանագրություններ, որոնցից անցյալում հրատարակված են եղել 11-ը, որոնք նույնպես զգալիորեն շտկվել կամ լրացվել են:

Նկատենք նաև, որ ինչպես այլ, այնպես էլ Լոռու մարզի բազմաթիվ եկեղեցիներ, աղբյուրներ ու շիրմաքարեր ունեն XVIII-XIX դդ. պատմական որոշակի կարևորության վիմագիր տեղեկություններ, որոնք, ընդունված կարգի համաձայն, չեն հավաքվել-վավերացվել, չհաշված մի քանի բացառություններ:

ՄՏԵՓԱՆԱՎԱՆ

Գուգարաց աշխարհի հնագույն բնակավայրերից է դեռևս բղեշխությունից շատ առաջ: Գետալանցի քարանձավային համալիրները տեղաբնիկների կացարան-ապաստարաններ են ծառայել միլիոնավոր տարիներ առաջ: Իսկ վաղ բրոնզեդարյան դամբարաններից ի հայտ եկած մետաղական, ոսկրի գտածոները որոշակի պատկերացում են

⁹⁶ Գ. Շախկյան, Լոռի, 16, 18:

⁹⁷ Մ.Մ. Դասրաթյան, Տաշիրի սրահավոր միանավ հուշարձանները, «Լրաբեր» հաս. գիտ., 1974, N 3, 41-56: Հեղինակն իր այս կարծիքն ավելի է ամրապնդել Армянская архитектура раннего христианства М., 2000) ծանրակշիռ մենագրության մեջ:

⁹⁸ Ա. Մանուչարյան, Քննության, 15-26:

⁹⁹ Նմանօրինակ շինության վերակառուցման արգասիք է նաև Դորբանտավանը (Տես Տեղեկագիր, Հայկ ՍՍՌ, ԳԱ, 1956, 59-66):